จากธรรมชาติกับชีวิตถึงพุทธธรรมกับการศึกษา สู่ปัญหาสังคมไทย

โดย.....ระพี สาคริก

พุทธปรัชญาสามารถค้นพบได้ถึงแก่นแท้ของสิ่งต่าง ๆ พบได้ถึงความว่างเปล่า ชี้ได้ถึงอิสรภาพในรากฐานชีวิต และกำหนดได้ถึงวิถีสู่การพึ่งพาตนเองอย่างมีศักยภาพ ตลอดจนสะท้อนได้ถึงคำนิยามของคุณภาพชีวิตที่แท้จริงในตัวเอง

อย่างไรก็ตาม มนุษย์ผู้มีรากฐานจิตใจอิสระ ย่อมจะสามารถค้นพบกฎแห่งความจริงดังกล่าว และเข้าถึงได้ด้วยตนเองในทุกโอกาสจากสิ่งต่าง ๆ ที่ผสมกลมกลืนอยู่ในกระแสธรรมชาติ ทั้งจากธรรมชาติของมนุษย์และธรรมชาติของสิ่งอื่นที่อยู่ร่วมกันเป็นระบบ

ธรรมชาติเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงร่วมกันของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งแต่ละสิ่งก็สะท้อนภาพการเกิดขึ้นและการเสื่อมสลายตัวเอง ให้สามารถสัมผัสได้รู้ได้ และหากจะถามสืบต่อไปว่า ใครเล่าที่เป็นผู้สัมผัสได้รู้ได้ คำตอบก็คงลงที่ มนุษย์ นั่นเอง

จากสาเหตุดังกล่าว เราคงจะต้องยอมรับว่า สิ่งหนึ่งซึ่งหลักพุทธธรรมได้ชี้แนะไว้คือ ทุกสิ่งทุกอย่าง ต่างก็มีมนุษย์เป็นเหตุเป็นผล นั้น น่าจะมีความชัดเจนในตัวเองด้วยภาพสะท้อนจากประเด็นที่กล่าวถึง

เมื่อมนุษย์มีการเกิด ย่อมมีกายซึ่งเป็นด้านรูปวัตถุให้สามารถสัมผัสได้ และพฤติกรรมซึ่งมนุษย์ได้ประกอบขึ้นโดยกาย ย่อมมีอิทธิพลและแนวโน้มทำให้ทั้งตนเองและบุคคลอื่นผู้สัมผัส เกิดภาวะยึดติดเป็นเงื่อนไขไว้ในจิตใจซึ่งเป็นรากฐานชีวิต มีอิทธิพลกำหนดแนวคิดให้มุ่งวิถีทางออกจากตกนเองไปสู่สิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ภายนอก แม้กระทั่งมุ่งไปเน้นที่เพื่อนมนุษย์ อย่างยากที่จะหวนกลับมาพิจารณายังตัวเองก่อนอื่น

ทิศทางการคิดที่หวนวิถีกลับมาทบทวนที่ตัวเองเพื่อให้ได้สติ ถือเป็นการเสริมสร้างรากฐานการรู้ถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่นอกตนได้อย่างแท้จริง และควรถือเป็นสิ่งเสริมสร้างสมดุยขึ้นในจิตใจ หากถูกกำหนดโดยอิทธิพลรูปวัตถุ ให้มีนิสัยเน้นทิศทางมองออกสู่ภายนอก การทบทวนที่ตนเองจึงบังเกิดขึ้นได้ยาก

ดังนั้น กระบวนการธรรมชาติที่ปรากฏกระแสการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งทั้งหลายซึ่งมีการเกิดและเสื่อมสลายเป็นวัฏจักรภายในตัวเองของด้านที่เป็นรูปแบบ ทั้งที่ปรากฏเป็นภาพรวมซึ่งถือระบบเป็นพื้นฐานและภาพของแต่ละสิ่งซึ่งเป็นส่วนองค์ประกอบ หากมนุษย์จะสามารถรู้ได้ถ่องแท้จากที่ได้มีโอกาสสัมผัส ก็ต่อเมื่อมีการถือสมดุลระหว่างกายกับจิตตนเองอย่างสมเหตุสมผลเป็นคุณสมบัติประจำอยู่ในรากฐาน ทำให้สามารถ

หวนกลับมาคิดทบทวนเพื่อเปิดรากฐานตนเองเป็นนิสัยธรรมชาติอยู่ในรากฐานชีวิตได้ก่อนการมุ่งออกไปมองและพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอก

ธรรมชาติเป็นกระบวนการที่ผสมผสานไว้ด้วยกระแสพลังและการสืบทอด โดยมีการเชื่อมโยงปรากฏการณ์ต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นระบบบน พื้นฐานของกฎแห่งความจริง สะท้อนภาพที่ส่งผลเป็นครูให้มนุษย์พัฒนาตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี และรู้ได้ด้วยตนเองว่า ทุกสิ่งทุกอย่างต่างก็มีชีวิตชีวาและมีคุณค่า โดยที่แต่ละสิ่งต่างก็มีกระบวนการเงื่อนไขซึ่งมีลักษณะและภาวะจำเพาะอยู่ที่พื้นฐานตัวเองสืบทอดกันมา ทำให้กระแสการเปลี่ยนแปลงของแต่ละสิ่งมีความมั่นคงยั่งยืนอยู่ได้ และยังสะท้อนภาพที่มีการประสานสัมพันธ์เป็นเนื้อเดียวกันจนเป็นกระบวนการกว้างใหญ่ไปถึงสากลจักรวาล

กฎแห่งความจริงจึงเป็นหลักประกันความมั่นคง ที่มนุษย์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและมีอิทธิพลในด้านความคิด พึงมีความจำเป็นและถือเป็นหน้าที่ที่ต้องเรียนรู้ เพื่อหวังการนำปฏิบัติต่อธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายและที่สำคัญที่สุดก็คือ นำปฏิบัติต่อธรรมชาติของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันกับตนได้อย่างเหมาะสมกับเหตุและผล และหวังให้ธรรมชาติได้มีโอกาสสนองวิถีชีวิตที่ดีของมนุษย์ได้ตลอดไป

การเรียนรู้กฎแห่งความจริงซึ่งถือเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคน จึงสามารถเรียนได้โดยเริ่มต้นจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในกระแสการเปลี่ยนแปลงภายในกระบวนการธรรมชาติ รวมถึงสิ่งซึ่งปรากฏเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นธรรมชาติในมนุษย์เองด้วย โดยเหตุที่เมื่อถึงระดับหนึ่ง ควรจะสามารถหวนกลับไปทบทวนและสืบสาวกลับไปยังต้นเหตุอันเป็นแก่นแท้ และถือเป็นศูนย์รวมของทุก ๆ เรื่อง ให้สามารถรู้ได้ท่ามกลางปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่สร้างความหลากหลายด้วยรูปลักษณะมากขึ้นเรื่อย ๆ

แม้ว่ามนุษย์แต่ละชีวิตจะมีลักษณะที่แท้จริงปรากฏอยู่ในรากฐานตนเอง หรือที่เรียกกันว่า จุดยืน ซึ่งถูกกำหนดมาโดยกฎธรรมชาติบนพื้นฐานชีวิตของแต่ละคนทำให้มีความแตกต่างกันไป ทำให้รากฐานความคิดความเชื่อในกระแสวัฒนธรรมระหว่างท้องถิ่น มีความแตกต่างกันไปได้

อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิตบุคคลแต่ละคน ที่ถูกกำหนดโดยกระบวนการเงื่อนไขในรากฐานที่แท้จริงของตนเองให้มุ่งศึกษาเรียนรู้จากธรรมชาติที่เป็นของจริง ย่อมได้รับพลังสะท้อนกลับมาสนับสนุนให้รู้ถึงและเข้าได้ถึงอิสรภาพที่แท้จริงลึกซึ้งยิ่งขึ้น และเมื่อตระหนักได้ชัดมากขึ้นเพียงใด ในมุมกลับก็ยิ่งรู้ว่า การจะศึกษาให้เข้าถึงแก่นแห่งความจริงนั้น ควรมุ่งวิถีทางสู่การสัมผัสได้ทุกสิ่งทุกลักษณะของปรากฏการณ์โดยมองเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ ไม่ว่าจะมีโอกาสสัมผัสกับป่า พื้นดินสภาพต่าง ๆ แม่น้ำมหาสมุทร พระอาทิตย์พระจันทร์และธรรมชาติของมนุษย์เอง ที่ปรากฏสานถึงซึ่งกันและกันในสากลจักรวาล โดยที่ไม่ควรยึดติดอยู่กับรูปแบบของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

อนึ่ง ได้มีการชี้ถึงหลักการพื้นฐานไว้ชัดเจนแต่แรกแล้วว่า มนุษย์เป็นเหตุเป็นผลของทุกสิ่งทุกอย่าง

กับอีกด้านหนึ่งซึ่งจำเป็นต้องมีอยู่ในมนุษย์เพื่อการเข้าถึงหลักการดังกล่าวแล้วก็คือ ธรรมชาติในรากฐานจิตใจที่พึงรู้ได้ถึงและยอมรับความจริงได้ด้วยตนเอง และบุคคลผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวแล้วเท่านั้น ที่จะเชื่อได้ว่า เข้าถึงหลักการสำคัญนี้ได้อย่างแท้จริง

ดังนั้น ในกระแสสังคมมนุษย์ เมื่อกล่าวถึงการจัดการศึกษา ซึ่งเชื่อกันว่ามีผลกำหนดวิถีทางอย่างสำคัญให้มุ่งสร้างสรรค์หรือทำลาย หากหวังผลสร้างสรรค์ให้เชื่อมั่นได้อย่างจริงจัง ก่อนอื่นคงต้องพิจารณาไปที่พื้นฐานของทรรศนะในการมองและเข้าใจการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ของคนระดับที่มีอำนาจระดับต่าง ๆ ในทุกรูปลักษณะ ซึ่งไม่เพียงควรมองเห็นภาพปัญหาได้ทั้งสองด้านเท่านั้น หากควรเห็นได้ลึกลงไปอีกระดับหนึ่งว่า ด้านใดคือพื้นฐานด้านใดคือส่วนปลาย

สภาพที่เป็นจริงในปัจจุบัน หากมองเห็นได้ย่อมรู้ได้ว่า สังคมไทยได้ตกลงไปอยู่ในภาวะของกระแสที่มุ่งเน้นวนเวียนกันอยู่ในส่วนปลายคือ ให้ความรู้แม้การฝึกอบรมก็ตาม ในด้านเทคนิค ซึ่งเป็นด้านของรูปแบบหรือเป็นผลสำเร็จรูปที่มีความคิดคนในกลุ่มซึ่งมีโอกาสเหนือกว่าเป็นพื้นฐาน แต่ปิดกั้นการให้โอกาสสัมผัสกับธรรมชาติแม้บางครั้งมีการให้ แต่ก็ให้สิ่งซึ่งเป็นเพียงภาพจำลองโดยที่คิดว่าเหมือนกัน แต่จริง ๆ แล้วก็ขาดส่วนซึ่งถือเป็นพื้นฐานสำคัญคือ ขาดกระแสที่มีชีวิตชีวา

ดังนั้นสังคมไทยในปัจจุบันจึงตกไปอยู่ในสภาพที่ว่า เมื่อกล่าวถึงธรรมชาติ ก็มักตีความว่าเป็นป่า ดินฟ้าอากาศเท่านั้น หากพื้นฐานจริงของการศึกษายังอยู่ คงสามารถเห็นภาพอีกด้านหนึ่งได้ นั่นคือ ธรรมชาติของมนุษย์ เพราะในด้านธรรมชาติ ส่วนนี้ก็เป็นพื้นฐานสำคัญที่สุด หากไม่ลืมไปว่า มนุษย์เป็นเหตุเป็นผลทั้งในด้านสร้างสรรค์และในด้านทำลาย

การเปิดโอกาสให้ชีวิตซึ่งยังด้อยโอกาสและอำนาจกว่า ได้สัมผัสบรรยากาศธรรมชาติทั้งสองด้านได้อย่างอิสระจึงถือเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการจัดการศึกษาทุกรูปลักษณะ อนึ่งใคร่ขอกล่าวเน้นด้วยว่าการให้อิสรภาพตามที่กล่าวไว้นั้น มีประเด็นสำคัญอย่างไร

หากคิดทบทวนถึงหลักการที่รองรับวิถีทางที่นำไปสู่ความเจริญที่มุ่งคุณภาพชีวิต ประการแรกควรนึกถึงหลักธรรมชาติประการหนึ่งที่ว่า มนุษย์ที่เกิดมานั้น มีเงื่อนไขในพื้นฐานของแต่ละคนไม่เหมือนกัน แต่ก็ถือว่าสิ่งซึ่งแฝงอยู่แล้วเป็นของจริงที่ควรต้องยอมรับ และอีกหลักการหนึ่งคือ ไม่มีใครอื่นจะทราบสิ่งดังกล่าวแล้วในแต่ละคนได้นอกจากตัวของตัวเอง โดยที่ หากไม่ถูกอำนาจเหนือกว่าปิดกั้นไว้ ย่อมมีการแสดงออกเป็นธรรมชาติ เมื่อกล่าวมาถึงประเด็นนี้ ใคร่จะขออนุญาตสรุปไว้ในขั้นนี้ว่า การที่บุคคลใดก็ตาม ผู้อยู่ในฐานะและอยู่ในสภาวะที่มีอำนาจเหนือกว่าคิดว่า ตนเองมีหน้าที่ใช้อำนาจ น่าจะได้รับการปรับเปลี่ยนพื้นฐานแนวคิดมาเป็นแนวใหม่ว่า ตนเองมีหน้าที่ให้ความเข้าใจถึง และให้โอกาสเพื่ออีกด้านหนึ่งจะมีโอกาสเข้าถึงพื้นฐานจริงของตนเองลึกซึ้งถึงแก่นแท้ยิ่งขึ้น ส่วนการกำหนดวิถีสู่อนาคต ควรถือเป็นเรื่องของแต่ละคนที่พึงเรียนรู้และตัดสินใจอย่างอิสระด้วยตัวของตัวเอง หากมีการผิดพลาดเกิดขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่ง ควรพร้อมที่จะเข้าใจและให้อภัย

เพื่อให้เจ้าตัวมีกำลังใจ มองเห็นโอกาสใหม่ซึ่งน่าจะทำได้ถูกต้อง และทำให้รู้ว่า สิ่งถูกสิ่งผิดนั้นเป็นสิ่งรู้ได้เฉพาะตัว ซึ่งสิ่งที่กล่าวแล้วนี้เอง น่าจะถือเป็นวิถีทางที่ชอบแล้วด้วยเหตุและผลในการสร้างสรรค์ภาวะพึ่งพาตนเองซึ่งเป็นความหวังสำคัญประการหนึ่งที่ในแวดวงการศึกษากล่าวถึงกันมานานพอสมควร

ดังนั้น จึงใคร่ขอกล่าวย้ำถึงคำว่าอิสรภาพต่อไปอีกว่า ก่อนที่จะมองไปยังองค์กรหรือสถาบันซึ่งจริง ๆ แล้วก็คือสิ่งซึ่งกำหนดขึ้นโดยคนเพื่อหวังประโยชน์ ควรมองที่คนก่อนอื่น เพราะถือเป็นสิ่งซึ่งถือรากฐานไว้และมีเหตุมีผลกำหนดอนาคตทั้งแก่ตนเองและแก่สถาบันหรือองค์กรในระดับพื้นฐาน จึงควรเน้นในประเด็นที่ว่า ไม่ว่าแต่ละคนจะมีจุดยืนอยู่ที่สิ่งใด ยิ่งในช่วงเริ่มแรกของชีวิตด้วย สิ่งสำคัญที่สุดก็คือ ควรฝึกสำรวจตนเองให้เป็นนิสัยธรรมชาติยิ่งขึ้นอย่างไม่ประมาท เพื่อการตระหนักได้ชัดเจนอยู่เสมอว่า ตนเองมีความรักความสนใจถึงสิ่งนั้น ๆ อยู่ในรากฐาน ดังเช่นที่หลักธรรมได้ชี้แนะไว้ว่า จงเป็นผู้เชื่อสัตย์ต่อตนเองอยู่เสมอ ทั้งนี้และทั้งนั้น ไม่เพียงเพื่อหวังใช้ประโยชน์ในแนวทางสร้างสรรค์ หากยังเป็นภูมิคุ้มกันมิให้เงื่อนไขใด ๆ จากกระแสภายนอกเข้ามามีอิทธิพลเหนือกว่า ซึ่งมีผลทำลายในที่สุดด้วย

มนุษย์เป็นชีวิตลักษณะหนึ่งซึ่งมีทั้งร่างกายและจิตใจ และยังจำเป็นต้องดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสสิ่งแวดล้อมซึ่งมีพื้นฐานจากทุก ๆ ด้าน ซึ่งก็ถึงซึ่งกันและกันและมีการเปลี่ยนแปลงร่วมกันอยู่ทุกขณะ และทั้งสามส่วนดังกล่าว ต่างก็มีอิทธิพลสัมพันธ์ถึงซึ่งกันและกันอย่างอิสระภายในกระบวนการของแต่ละชีวิต หากศึกษาถึงหลักที่มีความชัดเจนอยู่ในตัวเองแล้วว่า มนุษย์คือชีวิตลักษณะหนึ่งที่ถือกำเนิดมาบนพื้นฐานธรรมชาติ ภายในระบบและกระแสธรรมชาติเองก็มีปรากฏการณ์ทั้งจากด้านรูปวัตถุด้วย

ดังนั้น เมื่อมนุษย์มองธรรมชาติในด้านที่เห็นเป็นแหล่งแห่งปัจจัยสี่ ก็น่าจะตระหนักได้ถึงประเด็นสำคัญอีกสิ่งหนึ่งคือ ร่างกายตนเองก็เป็นสื่อถ่ายทอดกระแสซึ่งมีเหตุมีผลเป็นเงื่อนไข ปรับเปลี่ยนกระแสมาเป็นพลังที่ถ่ายทอดเข้าสู่จิตใจอันเป็นรากฐานจริงของตน และเมื่อมีเงื่อนไขภายนอกลักษณะใดลักษณะหนึ่งมากระทบ ก็จะเป็นโอกาสสะท้อนกลับออกมาในลักษณะของพฤติกรรมที่สอดคล้องกันเป็นกรณี ซึ่งความหวังที่น่าจะสอดคล้องกันกับหลักการสร้างสรรค์ น่าจะปรากฏเป็นผลนำสู่การอนุรักษ์และทำนุบำรุงธรรมชาติเป็นสิ่งตอบสนอง ซึ่งเรามักจะกล่าวคำว่า จริยธรรม การอนุรักษ์จึงมิได้หมายความจำกัดกรอบอยู่เพียง เรื่องราวของป่าหรือต้นน้ำลำธาร หากควรตระหนักถึง การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดของความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่าและต้นน้ำลำธาร

ดังนั้น ผลจากการมีโอกาสสัมผัสธรรมชาติในทุกระดับที่เริ่มจากด้านรูปวัตถุ จึงมีผลก่อให้เกิดพัฒนาการทางจิตใจ แม้เช่นสัมผัสกับธรรมชาติของเพื่อนมนุษย์ที่มีอารมณ์ซึ่งตนเองคิดว่าร้าย ก็ยังช่วยให้เกิดอารมณ์ตนที่เยือกเย็นสุขุมและเข้าถึงเหตุและผลยิ่งขึ้นตามขั้นตอน สาระที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดในภาพรวม จึงน่าจะถือได้ว่าคือวิถีทางที่พึงนำสังคมและมนุษย์ไปสู่ศานติสุข และความสงบยิ่งขึ้นได้

เมื่อธรรมชาติเป็นทั้งผู้ให้กำเนิด เป็นทั้งพัฒนากรที่แท้จริง และยังเชื่อต่อไปด้วยว่า เมื่อเป็นผู้ให้มนุษย์

มาแก่โลกแล้ว ย่อมให้ความมั่นคงแก่วิถีการดำเนินชีวิตและการสืบทอดด้วยความรับผิดชอบอย่างมีเหตุมีผล กับอีกด้านหนึ่ง ย่อมมีการสร้างระบบอนุรักษ์ตัวเอง แม้ระบบนั้นส่วนหนึ่งอาจอยู่ในมนุษย์ด้วย ดังนั้นหาก สามารถค้นหาความจริงที่ประเด็นนี้ได้ ก็น่าจะพบกับอีกสิ่งหนึ่งว่า มนุษย์ควรค้นหาที่ตัวเองก่อนอื่น และชุมชน มนุษย์จำเป็นต้องมีศูนย์รวมความคิดความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากความแตกต่างกันในอีกด้านหนึ่งที่มีเงื่อนไขใน รากฐานจิตใจเป็นเหตุสำคัญ เพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างสมเหตุสมผล และบังเกิดศานติสุขขึ้นในบรรยากาศ

ชุมชนมนุษย์ซึ่งกระจายอยู่ในโลกอันมีเสรีภาพเป็นฐานสำคัญ จึงเกิดศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม โดยที่เชื่อว่า แม้กระแสความคิดความเชื่อของแต่ละคนจะไม่เหมือนกัน แต่ก็มีระบบที่สานสัมพันธ์ถึงกันเป็นเอก ภาพโดยกฎความจริง โดยเหตุที่แต่ละศาสนาต่างก็มีเหตุมีผลเป็นสื่อเชื่อมโยงมนุษย์แต่ละกลุ่มแต่ละชุมชนเข้า ถึงธรรมชาติอันเป็นที่มาของแต่ละแหล่ง โดยใช้รูปแบบลักษณะใดลักษณะหนึ่งซึ่งมีความเด่นชัดอยู่ ณขณะนั้นและ ของแหล่งนั้นเป็นเอกลักษณะ แต่สิ่งนั้นก็ควรได้รับกระแสที่สามารถสืบทอดมาสู่ชนรุ่นหลังให้สามารถรู้ได้ถึง

ณช่วงที่เป็นประวัติการเกิด และท่ามกลางวิถีที่เป็นมาจนถึงปัจจุบัน หากกระแสดังกล่าวมิได้ถูกทำลาย ไปเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของมนุษย์เอง ย่อมหวังได้ว่า มนุษย์แม้ในยุคปัจจุบัน ย่อมมีจิตสำนึกที่จะคิด อนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้สำหรับตอบสนองชีวิตตนเองได้อย่างมั่นคงในระยะยาว

ความแตกต่างระหว่างภาวะรากฐานของต่างชุมชนและต่างท้องถิ่น ได้ทำให้เกิดภาวะแตกต่างระหว่าง กระบวนการทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งความแตกต่างในด้านรูปแบบ เนื่องจากมีเหตุมีผลแตกต่างกันด้วย เงื่อนไขของสิ่งแวดล้อมซึ่งปรากฏอยู่ภายนอกเท่าที่ได้เป็นมาแล้วเท่านั้น หากมนุษย์ผู้แตกต่างกันด้วยรากฐาน ณที่กำเนิด บรรยากาศที่สืบทอดมาจนถึงแตกต่างกัน ณจุดยืนปัจจุบันแม้ในด้านศาสนา จะสามารถอนุรักษ์ภาวะ ทบทวนตนเองที่สืบสาวกลับไปรู้ได้ถึงแก่นแท้ ย่อมสามารถประสานความเข้าใจ และยอมรับซึ่งกันและกันได้ ไม่ยาก ความสงบสุขอันเป็นความหวังย่อมบังเกิดขึ้นได้ทั้งแก่โลกและแก่แต่ละชุมชนที่กระจายกันอยู่ทั่วไป

ดังนั้น ศาสนาในด้านที่เป็นรูปแบบ จึงน่าจะเป็นเพียงส่วนเปลือกนอกของปรัชญา ซึ่งมนุษย์ผู้ปราถนา ความสุขและความมั่นคงที่แท้จริงใช่ว่าจะยึดถืออยู่เพียงแค่นั้นไม่ แต่ควรมุ่งเรียนรู้ปรัชญาซึ่งเป็นรากฐานของ ศาสนาแทนการมองข้ามไปเน้นอยู่กับตัวรูปแบบ มิฉนั้นแล้วก็คงแน่นอนที่สุด ย่อมส่งผลสะท้อนทำให้เกิดภาวะ แปลกแยกขึ้น แม้ในกระบวนการศาสนาในด้านรูปแบบ บุคคลใดเข้าถึงแก่นแท้อันเป็นที่มาของศาสนาได้ ไม่ว่า ตนเองจะมีจุดยืนอยู่ณที่ศาสนาใด ย่อมรู้และเข้าใจได้ถึงทุกศาสนา และสามารถเชื่อมโยงเข้าถึงซึ่งกันและกัน และจากภาพสะท้อนที่ปฏิบัติจริง ย่อมเชื่อมโยงถึงกันได้เป็นธรรมชาติ มิฉนั้นแล้วก็ย่อมเกิดภาวะยึดติดอยู่กับ ด้านที่เป็นเพียงเปลือกขึ้นภายในกระบวนการเรียนรู้ศาสนา และก่อให้เกิดภาวะแปลกแยกขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ พ้น

ไม่ว่าจะเป็นความคิดความเชื่อที่รู้สึกว่าศาสนาดีหรือศาสนาไม่ดี หรือรู้สึกว่าศาสนานี้ดีศาสนานั้นไม่ดี ก็ตาม หากรู้ได้ลึกซึ้งคงไม่ยึดติดและโทษศาสนาหรือหลงศาสนา หากสามารถเจาะผ่านเข้าไปรู้ได้ว่า คนเป็น

ปัจจัยที่ทำให้เกิดผลดีหรือผลไม่ดีได้ทั้งสองด้าน และศาสนาก็เป็นเครื่องมือที่มนุษย์มีอิสระจะใช้สิทธินำกระแสการศึกษาซึ่งแต่ละคนมีอยู่ในรากฐานเข้าไปค้นหาและเรียนรู้ปรัชญาซึ่งเป็นหลักความจริง และนำเอามาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตได้ หากสามารถเปิดสิ่งซึ่งเป็นภาวะปิดกั้นตนเองออกกให้ได้มากขึ้น

ความเชื่อที่เกิดจากการขาดอิสรภาพในภาวะจิตใจตนเอง ทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์และใช้ศาสนาเพื่อการนำวิถีทางไปสู่ประโยชน์สุขอันเป็นเป้าหมายที่แท้จริง แต่กลับยิ่งส่งผลสะท้อนกลับมาก่อภาวะปัญหาในบรรยากาศกระบวนการศาสนาเองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

อนึ่ง หากการศึกษาเรียนรู้ศาสนา ไม่อาจเข้าถึงปรัชญาที่แท้จริงของศาสนา แม้การศึกษาเรียนรู้วิชาการในสาขาปรัชญาก็ย่อมไม่อาจเข้าถึงปรัชญาที่แท้จริงได้เช่นกัน สืบเนื่องมาจากเงื่อนไขที่ปรากฏอยู่ในรากฐานของคนเป็นเหตุ หากกระแสภายในระบบบรรยากาศทั่วไปที่มีผลกำหนดพื้นฐานการศึกษาจริง ยังไม่มีการปรับเปลี่ยนตัวเองอย่างจริงจัง

อนึ่ง ในการที่ระบบจะได้รับการปรับเปลี่ยน คงต้องมองที่ภาพรวม ทั้งระบบความคิดที่ปรากฏอยู่ในรากฐานชีวิตคนซึ่งสามารถอ่านและรู้ได้จากการแสดงออกและผู้วิเคราะห์สามารถวิเคราะห์ได้อย่างรู้เท่าทันซึ่งย่อมมีผลกำหนดระบบในด้านที่นำสู่การจัดการและการปฏิบัติ ตลอดจนการกำหนดรูปแบบและทิศทางของวิธีซึ่งการปรับเปลี่ยนที่มีการนำมาแบ่งแยกกันคิดกันทำ หากขาดการหยั่งรู้ที่ลึกซึ้ง จะยิ่งส่งผลสร้างปัญหากว้าง

ดังนั้นจึงจำเป็นต้องได้คนผู้รู้ผู้เข้าถึงจริง ๆ ที่หวังได้ว่า สามารถตัดสินใจปรับการปฏิบัติได้อย่างสมเหตุสมผลตามขั้นตอนที่สอดคล้องกันกับกระแสธรรมชาติตามสภาวการณ์ของแต่ละโอกาสที่ไม่เหมือนกัน ความเป็นผู้รู้ลึกซึ้งและมีอิสระในรากฐานความคิด ตลอดจนความมั่นใจในเหตุและผล จึงเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุด

สำหรับชาวพุทธ ภาพความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับป่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่เห็นได้ใกล้ตัวใกล้ใจ และหากสนใจจริงจะเห็นได้ชัดเจน ภาพสะท้อนของทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในระบบนิเวศน์ป่า รวมทั้งสิ่งซึ่งอยู่ในเครือข่ายที่สานสัมพันธ์ถึงภายใต้ร่มเงาธรรมชาติ ซึ่งถูกทำลายเสียหายย่อยยับในปัจจุบัน ย่อมเป็นสัญญาณบอกเหตุด้วยตัวมันเอง และชวนให้ตั้งคำถามสืบเนื่องต่อไปถึงสถานการณ์ของพุทธศาสนาในสังคมไทยว่า ยังคงเจริญก้าวหน้าสามารถรับใช้สังคมได้ตามเป้าหมายจริงอยู่หรือ หรือคนที่ยังคิดว่าเจริญก็เพราะมองอย่างยึดติดอยู่เพียงเปลือกนอกเท่านั้น แทนที่จะมองลงไปถึงสิ่งซึ่งอยู่ในรากฐานจริง

จากคำสอนในพุทธศาสนาที่ชี้แนะไว้ว่า จงเป็นคนผู้ตื่นอยู่เสมอ คงต้องมีการตั้งคำถามเพื่อคิดทบทวนเพื่อหวังให้เกิดการนำไปสู่วิถีทางที่น่าจะช่วยแก้ปัญหาได้จริงจังก่อนอื่นว่า ในอดีตที่ผ่านนั้น มีกระแสที่ส่งผลให้เห็นว่า เราตื่นอยู่เสมอจริงหรือเปล่า หรือว่าเพียงใช้คำพูดเป็นเครื่องประดับอยู่ในระบบการสอน

เนื่องจากการตื่นที่แท้จริงน่าจะหมายความถึง การตื่นด้วยสติ มิใช่การตื่นที่อาจเรียกว่าตื่นตระหนก หรือตื่นเพราะหลง เนื่องจากตกเป็นเหยื่อของภาพลวงตา ซึ่งมีมนุษย์ด้วยกันเองแต่เป็นจำพวกที่ชอบแสวงหาเหยื่อจากเพื่อนมนุษย์เพื่อประโยชน์แห่งตน เป็นผู้ประดิษฐ์คิดค้นและทำขึ้นมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการขาดความรับผิดชอบต่อสังคมที่มีอยู่ในรากฐานของฝ่ายนั้นด้วย

ความดีงามและความเสื่อมเสีย จริง ๆ แล้วก็หาใช่สิ่งอันควรแก่การถือเป็นจริงเป็นจังในตัวของมันแต่ประการใดไม่ หากเกิดเพราะมีมนุษย์เป็นเหตุเป็นผลอีกเช่นกันเพราะ เหตุก็คือเงื่อนไขที่อยู่ในรากฐานจิตใจมนุษย์ และผลก็คือสิ่งที่มนุษย์แสดงออกอันสืบเนื่องมาแต่เหตุ ดังนั้นปัญหาจึงขึ้นอยู่กับหลักการที่ว่า มนุษย์จะมีความสามารถหรือไม่สามารถรู้ชนิดมุ่งวิถีเข้าถึงแก่นแท้ ใช้พุทธศาสนาซึ่งมีรากฐานจริงอยู่ในมนุษย์เอง และเป็นที่ยอมรับความสำคัญปรากฏอยู่ในกระแสวัฒนธรรมของสังคมไทยมาแล้วช้านาน ให้บรรลุประโยชน์ได้ตรงตามเป้าหมายที่แท้จริง

หากตระหนักได้ว่า ปัญหาต่าง ๆ เป็นสิ่งมีรากฐานจริงอยู่ในคนคงยอมรับได้ว่า แต่ละคนที่ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมไทยผู้มีรากฐานความคิดความเชื่ออยู่กับพุทธศาสนา ควรถือว่ามีส่วนร่วมต่อผลได้ผลเสียอย่างไม่มีการนำเอาเหตุผลในด้านความแตกต่างของส่วนซึ่งเป็นรูปวัตถุมาเป็นข้ออ้างและเป็นเครื่องมือแบ่งแยก เช่น นี่คือคฤหัสถ์นั่นคือสงฆ์ และสงฆ์จะต้องรับผิดชอบมากกว่า ที่กล่าวถึงประเด็นนี้ใช่ว่าจะแก้ตัวแทนสงฆ์ก็หาไม่ และสงฆ์ก็ไม่ควรคิดว่า บทความเรื่องนี้เป็นการแก้ตัวแทนด้วย หากเป็นการกล่าวจากเหตุผลบนพื้นฐานหลักพุทธที่ชี้ไว้ชัดเจนว่า รูปวัตถุเป็นสิ่งปราศจากตัวตนให้ยึดถือได้จริงจัง การคิดบนพื้นฐานความรู้สึกที่แบ่งแยกดังได้หยิบยกมากล่าว จริง ๆ แล้วก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากภาวะยึดติดอยู่กับด้านรูปวัตถุที่มีอยู่ในรากฐานของคนคิดเอง ซึ่งเป็นอุปสรรคในระดับพื้นฐานของทุก ๆ เรื่อง เมื่อเกิดปัญหาจึงปรากฏว่า ผลการพิจารณาแก้ไข ไม่ว่าในเรื่องใด ๆ มักสะท้อนภาพผลให้เห็นว่า ไม่อาจเข้าถึงความจริงที่อยู่ในพื้นฐานปัญหาได้

หากสามารถละอัตตาที่ได้สั่งสมเข้าไว้ในรากฐานตนเองของแต่ละคนแล้วช้านานเพื่อเปิดโอกาสให้เข้าถึงความจริงได้ เมื่อมีโอกาสสัมผัสกับสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าสิ่งใด ที่เข้ามาสัมพันธ์ถึงชีวิตตนเองไม่ว่าขณะใดและในรูปลักษณะใด ก่อนอื่นย่อมรู้เท่าทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีผลแปลกแยกหลากหลายมากขึ้นเป็นธรรมชาติ วิถีทางที่ก่อให้เกิดความร่วมมือกันเพื่อแก้ไขปัญหาย่อมจะบังเกิดขึ้นได้บนรากฐานที่แท้จริงในทุก ๆ เรื่อง และน่าจะเป็นความหวังที่ทุก ๆ ฝ่ายพึงเห็นแสงสว่างแห่งธรรมะที่แท้จริงได้ด้วยตัวเอง

ซึ่ง ณจุดนี้ น่าจะทำให้แต่ละฝ่าย ปรากฏแนวโน้มแสดงออกถึงการร่วมมือกัน นำสู่ประโยชน์สุขในระบบศาสนาที่เข้าถึงวิถีชีวิตประจำวัน และสามารถกำหนดตัวเองให้อยู่ในหน้าที่และมีวิธีการที่เหมาะสมกับสิ่งซึ่งเป็นเหตุเป็นผล สืบเนื่องมาจากการรู้ได้เข้าถึงได้ซึ่งเหตุผลที่แท้จริง.

20 กันยายน 2535